

Iva Rinčić

Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Braće Branchetta 20, HR–51000 Rijeka
irinic@medri.hr

Teorija institucija Arnolda Gehlena: prilog istraživanju bioetičkih institucija¹

Sažetak

Istraživanja povijesnog razvoja bioetike rijetko su kao predmet svog interesa imala fenomen bioetičkih institucija.

U prvom dijelu rada se iznosi pregled povijesnog razvoja bioetike, nakon čega slijede glavne teze najvažnijih teorija institucija (socioloških, antropološko/filozofskih). Središnji dio rada obrađuje teoriju institucija Arnolda Gehlena, prema kojoj su institucije društvene činjenice u kojima se zajednički prihvaćaju i provode životne svrhe, a koje čovjek stvara s ciljem odterećenja od neizvjesnosti vlastite egzistencije, subjektivne motivacije i trajne improvizacije u odlučivanju.

U zaključnom dijelu rada analiziraju se mogućnosti i ograničenja aplikacije teorije institucija Arnolda Gehlena u istraživanju razvoja bioetičkih institucija.

Ključne riječi

teorija institucija, Arnold Gehlen, bioetika, bioetička institucionalizacija

Uvod

Razvojni put bioetike u proteklih je nekoliko desetljeća obilježen značajnim promjenama, koje su se kretale od velikih strukturalnih do onih u odnosu na predmetno područje ili metodologiju,² a posebno mjesto pripada bioetičkoj institucionalizaciji. Bioetička institucionalizacija, na način na koji je ovdje shvaćamo i tumačimo, predstavlja iznimno važan proces etabliranja bioetike sabiranjem svih onih oblika u kojima momenti bioetičke racionalnosti i bioetičke osjećajnosti dopijevaju do svoje društvene realizacije.³ Unatoč važnosti u novijoj povijesti bioetike, te činjenici da predstavlja ključnu kariku daljnjih etapa razvoja,⁴ dosadašnja su istraživanja premalo pažnje poklanjala spomenutom procesu. Interes za bioetičku institucionalizaciju u literaturi se puno češće susretao (i još se uvijek susreće) kao dio interesa za bioetiku uopće, a ne

1

Rad je u skraćenom obliku kao usmeno izlaganje »Antropologijska teorija Arnolda Gehlena. Prilog istraživanju bioetičkih institucija« prezentiran na VIII. *Lošinjskim danima bioetike*, Mali Lošinj, Hrvatska, 17.–20. svibnja 2009.

2

Ivana Zagorac, Hrvoje Jurić, »Bioetika u Hrvatskoj«, *Filozofska istraživanja* 111 (3/2008), str. 604.

3

Ante Čović, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, u: Velimir Valjan (ur.), *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Bioetičko društvo u BiH, Sarajevo, 2007., str. 74–75.; Ante Čović, »Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska«, *Arhe* (5–6/2004), str. 359–360.

4

O tome vidjeti detaljnije kod Fagot–Largeault, 2004. (vidi i bilješku 38 u ovom tekstu).

kao pojedinačno pitanje znanstvenog ili stručnog istraživanja i propitivanja. Takva situacija odgovorna je ne samo za činjenicu nedovoljnog poznavanja institucionalizacije nego i bioetičkih institucija čije stvaranje i djelovanje čini jedan od najznačajnijih momenata cjelokupnog procesa.

U radu se iznosi pregled povijesnog razvoja bioetike od društvenog pokreta do etablirane discipline, s posebnim osvrtom na stvaranje prvih bioetičkih institucija u okviru procesa bioetičke institucionalizacije. Kao moguć teorijski okvir propitivanja (bioetičkih) institucija, izložene su glavne teze nekolicine teorija institucija (socioloških, antropološko/filozofskih). Polazeći od hipoteze prema kojoj teorije institucija mogu poslužiti kao okvir propitivanja bioetičkih institucija, u radu se nastoje pronaći mogućnosti i ograničenja *teorije institucija* Arnolda Gehlena u istraživanju bioetičkih institucija.

Ovdje poduzeto istraživanje bioetičkih institucija podrazumijeva da je riječ o društvenim činjenicama čije utemeljenje, postojanja i svrha/e prvotno započinju kao prirodan proces odterećivanja čovjeka od njegovih primarnih nagona, subjektivne motivacije i trajne improvizacije u odlučivanju.⁵ Takva trivijalizacija elementarnih poriva i neposrednih bioloških potreba nije lišena određenih odricanja, svojevrsnog manje ili više trajnog zaloga *carstva slobodâ za carstvo nužnosti*, koje čovjek ne radi slučajno ili protivno svojoj volji, nego u spomenutu trgovinu spremno ulaže neka svoja prava i slobode, nadajući se i s pravom očekujući da na taj način sebi i svojim bližnjima osigurava veću stabilnost i sigurnost.⁶

Kratak pregled razvoja bioetike: od društvenog pokreta do prvih institucija

U smislu u kojem je danas koristimo, riječ ‘bioetika’ (‘bioethics’) prvi je put upotrijebljena 1970. godine, kao »nova disciplina promaknuta da združuje biološko znanje sa znanjem o novim ljudskim vrijednosnim sustavima«,⁷ u bilješci broj 3 članka »Biokibernetika i preživljavanje« (»Biocybernetics and Survival«), američkog liječnika onkologa Van Rensselaera Pottera.⁸ Iste godine Potter termin ‘bioetika’ koristi i u članku »Bioetika, znanost preživljavanja« (»Bioethics, the Science of Survival«),⁹ a sljedeće godine objavljuje knjigu *Bioetika: most prema budućnosti (Bioethics – Bridge to the Future)*,¹⁰ čime otvara novu stranicu povijesti bioetike, ali i znanosti uopće.¹¹

Nekoliko godina prije nego što se pojavila u njegovim publikacijama, ideja o novoj mudrosti bila je dio Potterovih razmišljanja i javnih istupa. Kada je 1962. godine, kao renomirani onkolog, pozvan da na bivšem sveučilištu Južna Dakota (University of South Dakota) održi prigodni govor, Van Rensselaer Potter svoje predavanje nije posvetio medicini, nego viziji nove znanosti koja bi objedinila ideju napretka s mudrošću. Svoje je predavanje Potter nazvao »Most za budućnost, pojam ljudskog napretka«, izloživši u njemu argumente u prilog tezi da je samo »znanstveno-filozofski pojam napretka, koji naglašava dugoročnu mudrost, jedina vrsta napretka koja može voditi opstanku«.¹²

Taj će pojam napretka prožetog mudrošću, nekoliko godina kasnije, Potter imenovati ‘bioetika’.

Porijeklo neologizma ‘bioetika’ ukazuje na grčke korijene – *bíos* (život) i *ēthos* (običaj, navada, navika), no Potterova je izvorna vizija bioetike šira od etike života: termin bioetika predstavlja novu mudrost koja će pružiti »znanje kako koristiti znanje« s ciljem čovjekova opstanka i poboljšanja kvalitete njegova života.¹³ Kombinacija grčkih riječi *bíos* i *ēthos* trebala je potvrditi

umreženost svih, mikro i makro razina života, te ukazati na činjenicu da život kao složen sustav interakcija implicira i potrebu umrežavanja pristupa, odnosno sveobuhvatnost pogleda na probleme zdravlja i opstanka čovjeka, te prirode i života u cjelini.¹⁴ »Potter je tako ukazao na potrebu da održivi razvoj čovječanstva nužno mora uključiti i etički sustav i etičke vrijednosti ljudskog ponašanja«,¹⁵ a njegovo je povezivanje biologijskog i znanja o ljudskim vrijednosnim sustavima, trebalo biti korak k stvaranju mostovne bioetike koja nas vodi sigurnijoj budućnosti.

Bez obzira na vremenski odmak, koncept Potterove bioetike do danas ne prestaje biti predmet znanstvenog i stručnog interesa, no olakotnu okolnost njegova tumačenju svakako bi moglo ponuditi razumijevanje tadašnjeg društveno-povijesnog konteksta. U vrijeme kada Van Rensselaer Potter lansira termin 'bioetika', američko društvo proživljava burno razdoblje svoje novije povijesti, a upravo će turbulentne okolnosti i društvena previranja odigrati važnu ulogu u razvoju bioetike. Naime, 1960-e i početak 1970-ih godina prošlog stoljeća u američkoj će povijesti ostati zapisane kao vrijeme »velikog društvenog preokreta« obilježeno zahtjevima građana i interesnih grupa za promjenama postojećih društvenih odnosa, nastojanjima za izjednačavanje

5

Arnold Gehlen, *Čovjek i institucije*, Nakladni zavod Globus, Filozofski fakultet, Humanističke i društvene znanosti – Zavod za filozofiju, Zagreb 1994., str. 43.

6

Ibid., str. 62.

7

Tonči Matulić, *Bioetika*, Glas koncila, Zagreb 2001., str. 39.

8

Van Rensselaer Potter, »Biocybernetics and Survival«, *Zygon – Journal of Religion and Science* 5 (3/1970), str. 229–246.

9

Van Rensselaer Potter, »Bioethics, the Science of Survival«, *Perspectives in Biology and Medicine* (14/1970), str. 127–153.

10

Van Rensselaer Potter, *Bioethics: Bridge to the Future*, Prentice-Hall, INC., Englewood Cliffs, New Jersey 1971.

11

Najnovija saznanja o korijenima bioetike sežu u 1927. godinu i radove njemačkog teologa Fritza Jahra, otkrivajući još uvijek nedovoljno poznat (europski) koncept 'Bio-Ethik'. Iako sustavno propitivanje europskih korijena tek slijedi, već i sama njihova činjenica unosi promjene u povijesne tijekove, ali i konceptualno određenje suvremene bioetike. Detaljnije pogledati kod Hans-Martin Sass, »Fritz Jahr's Bioethischer Imperativ. 80 Jahre Bioethik in Deutschland von 1927 bis 2007«, *Medizinethische Materialien* Helf 175 (Juli/2007), str. 1–33. i Hans-Martin Sass, »Fritz Jahr's 1927 Concept of Bioethics«, *Kennedy Institute of Ethics Journal* 17 (4/2007), str. 279–295.

U ovom radu razmatra se (samo) razdoblje druge polovice 20. stoljeća, kada nastaju prve bioetičke institucije.

12

1975. godine Potter je izabran je za predsjednika Američkog udruženja za istraživanje raka, no do danas u svijetu ostaje poznatiji kao bioetičar. Zbog svojih zasluga u bioetici 2001. godine na latinoameričkom bioetičkom kongresu u Caracasu (Venezuela) bio je predložen za Nobelovu nagradu, što je naišlo na veliku podršku bioetičara diljem svijeta. (Ivan Šegota, »Predgovor«, u: Asim Kurjak i Vlatko Silobričić (ur.), *BIOETIKA u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2001., str. 10–11.)

13

Van Rensselaer Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo i Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku (ISCB), Rijeka 2007., str. 29.

14

Hrvoje Jurić, »Što je bioetika?«, *Vijenac* (340/2007), str. 1–3, http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac340.nsf/AllWebDocs/Sto_je_bioetika.

15

Luka Tomašević, »Predgovor hrvatskom izdanju«, u: Van Rensselaer Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, Katedra za društvene znanosti Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Hrvatsko društvo za kliničku bioetiku, Hrvatsko bioetičko društvo i Međunarodno udruženje za kliničku bioetiku (ISCB), Rijeka 2007., str. 11.

prava marginaliziranih i ugroženih socijalnih skupina i supkultura (žene, pripadnici rasnih i etničkih manjina, djeca, pacijenti, osobe s posebnim potrebama itd.), te pokušajima transformacije društvenih institucija tradicionalno utemeljenih na paternalističkim odnosima (obitelj, crkva, znanstvene institucije, škola ili vojska).¹⁶ Taj su »veliki društveni preokret« činili više ili manje organizirani društveni pokreti (ekološki, pokreti za prava pacijenata, pokreti za prava životinja, feministički i gay pokreti, anti-ratni i anti-diskriminacijski itd.) američkih građana, koji su sudjelujući u njima izražavali svoje duboko nezadovoljstvo događajima i iskustvima prethodnih desetljeća: svjetski ratovi, upotreba atomske bombe, suđenje i osuda njemačkih profesionalaca u Nürnbergu (uz donošenje Nürnberškog kodeksa),¹⁷ različite prakse diskriminacije uz sve veću polarizaciju društva na bogate i siromašne, jačanje nacionalnih gospodarstava uz nastavak borbe za dominacijom na svjetskoj razini, sve veća opasnost od globalne upotrebe nuklearnog oružja itd.¹⁸ Unatoč velikim međusobnim razlikama, spomenuti su društveni pokreti bili jedinstveni u činjenici da su istovremeno u sebi sadržavali neumornu težnju za postizanjem što osobnijeg angažmana u svijetu, ali i potrebu za pronalaženjem novog osjećaja zajedništva u društvu potpuno udaljenom od čovjeka.¹⁹

U takvoj klimi narušenih odnosa i uzdrmanih društvenih vrijednosti, u javnosti su prilično glasno odjeknule kritike profesionalaca,²⁰ medija, a malo kasnije i građana, usmjerene na područje medicine, zdravstva i znanstvenih istraživanja. U vrijeme kada spomenuti zahtjevi izlaze u javnost (druga polovica 20. stoljeća), američka je medicina obilježena izrazitim porastom sredstava posvećenih medicinskoj njezi, brojem osoba koje imaju pristup njezi, djelatnika i specijalista u zdravstvu, ali i sve većom kompleksnošću sustava medicinskih institucija. Te su promjene izazvale nove odnose unutar medicine, koji su postepeno doveli do novih razina i sadržaja etičkih pitanja. Osim promijenjene uloge bolnica (najveći zamah razvoju modernih bolnici u SAD-u učinjen je 1946. godine donošenjem Hill-Burton zakona, koji je izgradnji lokalnih bolnica osigurao federalnu potporu i sredstva iz osiguravajućih kuća) i razvoja specijalizacija, treću razvojnu liniju etičkih pitanja činila je upravo prekomjerna dominacija znanosti i tehnologije.²¹ Otkrivanja strukture DNA, početak genetičkih istraživanja i inženjerstva, prve uspješne transplantacije vitalnih organa, dijaliza bubrega,²² naznake kloniranja i umjetne oplodnje, pitanja uz početak i kraj života, legalizacija pobačaja, etičnost u provođenju medicinskih eksperimenata, humana upotreba medicinske tehnologije, zahtjevi za pravima pacijenata, te pravednom i dostupnom zdravstvenom njegovom itd., samo su neka od pitanja koja su privukla pažnju i generirala zabrinutost tadašnje javnosti.²³ Probudeni interes za novu situaciju u kojoj su se našle medicinska praksa i medicinska znanost, promjene u medicinskoj percepciji etike (ali i obrnuto – etičkoj i društvenoj percepciji medicine),²⁴ postepeno su prerasli u masovan društveni pokret, kasnije nazvan »bioetički pokret«.²⁵ Dijeleći brojne sličnosti s drugim kulturološkim i socijalnim reformama tog vremena, razlozi pojave bioetike specifični su utoliko što se istovremeno kriju u socijalnoj revoluciji, koja je kao problem cjelokupnog društva uspjela nametnuti ugrožena prava čitavih društvenih i kulturnih pod-grupa, ali i znanstveno-tehnološkoj revoluciji koja je budućnost učinila realnijom i opasnijom.²⁶

Vrlo brzo nakon lansiranja u znanstvenom časopisu, bioetika, kao naziv jednog od društvenih pokreta, osvaja širu javnu sferu, te ulazi u društvene i institucionalne strukture SAD-a. Potterov je koncept bioetike, kao premosnice jaza između prirodnih i društveno-humanističkih znanosti te svojevrsnog mosta prema budućnosti, u velikoj mjeri bio vizionarski, no već u »Predgovoru« knjige *Bioetika – most prema budućnosti* istaknuta je važnost utemeljenja

institucionalne razine djelovanja. Ideju stvaranja institucija potrebnih sveučilištima – »Katedri budućnosti« Potter pronalazi u članku Margaret Mead iz 1957. godine,²⁷ a godine 1961. i sam sudjeluje u organizaciji Interdiscipli-

16

»Američki crnci iz Montgomeryja u Alabami tražili su pravo da sjede u prednjem djelu autobusa te su marširali ulicama Chicaga podignutih, stisnutih pesni, skandirajući 'Crna snaga'. Američki mladići pristizali su kući iz Vijetnama u mrtvačkim vrećama, najprije jedan po jedan, a zatim u valovima. Studenti su zahtijevali da se prekine nepravedan američki rat u jugoistočnoj Aziji te se zatvarali iza barikada u administrativnim prostorijama fakulteta prosvjedujući protiv nedemokratskog obrazovnog sustava koji im je uskraćivao pravo da se izjasne i glasuju prilikom donošenja akademskih odluka koje su utjecala na njihov život. Oslobođenje se slutilo u zraku. (...) Činilo se da svatko traži svoje pravo da bude priznat. Ljudi su izlazili iz skrivenih kutaka, otvarali vrata, rušili ograde i barikade, gurali se pred mikrofone i kamere, u sveopćoj adrenalinskoj groznici, čija je jedina jasna svrha bila, a i to tek povremeno, ukidanje zapreka i granica svih vrsta.« (Jeremy Rifkin, *Europski san – kako europska vizija polako zasjenjuje američki san*, Školska knjiga, Zagreb 2006., str. 9–10.)

17

Nürnbërški je kodeks značajan iz razloga što prvi put uvodi nužnost dobrovoljnog pristanka (*voluntary consent*) za sudionike znanstvenih istraživanja. U narednim će desetljećima spomenuti zahtjev prerasti u doktrinu informiranog pristanka (*informed consent*), odnosno informiranog izbora (*informed choice*), te ujedno poslužiti i kao ishodište suvremenih dokumenata i deklaracija.

18

Godine Drugog svjetskoga rata nisu bile obilježene samo vojnom opasnošću, nego su upozorile na mogućnost i nekritičnost masovnog uništenja – uspostava mira anirurala je neposrednu ugroženost, ne uklonivši istovremeno prijetnju znanstveno-tehnološkog nadmetanja Europe, Japana i SAD-a.

19

J. Rifkin, *Europski san – kako europska vizija polako zasjenjuje američki san*, str. 10.

20

1966. godine u časopisu *The New England Journal of Medicine* publiciran je članak Henryja Beechera, profesora anestezije sa Sveučilišta Harvard (Univerzitet Harvard), u kojem je detaljno obrađena etika eksperimentiranja na ljudima. Analizirajući 22 eksperimenta na ljudima, čiji su voditelji imali status uglednih istraživača, Beecher je otkrio da su eksperimenti obavljani bez pristanka ispitanika i uz neodgovarajuću procjenu rizika u odnosu na moguću korist. Njegova tvrdnja da su neki od obrađenih slučajeva na istoj ili čak

goroj razini od nacističkih u široj je javnosti izazvala burne reakcije. Usljediла je direktna reakcija američke Službe za javno zdravstvo (U. S. Public Health Service), koja je preko Nacionalnog instituta za zdravlje (National Institute of Health) za buduća znanstvena istraživanja predvidjela puno detaljnije i strože procedure zaštite ljudskih ispitanika, a posebno je bila stroga prema onima koje je iz federalnih izvora podupirala američka Vlada. Zaštita ljudskih ispitanika od tada prestaje biti odgovornost istraživača, unapređujući se neovisnim vanjskim mehanizmima reguliranja i kontrole. (Michael A. Grodin, »Introduction: The Historical and Philosophical Roots of Bioethics«, u: Michael A. Grodin (ur.), *Meta Medical Ethics: The Philosophical Foundations of Bioethics*, Kluwer Academic Press, Dordrecht 2001., str. 5.)

21

Ivan Šegota, »Pogovor: Etički komiteti i bioetika«, u: Robert P. Craig, Carl L. Middleton, Laurence J. O'Connell, *Etički komiteti – Praktični pristup*, Pergamena, Zagreb 1998., str. 166. Preuzeto prema: Albert Jonsen, Andrew Jameton, »II. The United States in the Twenty-First Century«, u: Stephen G. Post (ur.), *The Encyclopedia of Bioethics*, 3rd edition, Gale – CENGAGE Learning, Drake 2004., str. 1523.

22

Prvi aparat za dijalizu stavljen je u pogon u Centru za umjetni bubreg u Seattlu (Seattle Artificial Kidney Centar), vrlo brzo nakon što su Belding Schribner (1921.–2003.) i James Havilland (1911.–2007.) usavršili aparat za hemodijalizu koji je kronične bubrežne bolesnike spašavao od smrti. 2002. godine Schribner je, zajedno s Willemom Kolffom, dobio Albert Lasker nagradu u području kliničkih medicinskih istraživanja za razvoj bubrežne dijalize, koja je otkazivanje bubrega promijenila iz fatalne u lječivu bolest i tako produžila život milijunima ljudi. (William G. Co-user, »In Memoriam. Belding H. Schribner, M. D. (1921.–2003.)«, *Kidney International* (64/003), str. 1155–1156.)

23

»U 1970-im akademske i interesne grupu prvi put su javno započele s propitivanjem medicinskog autoriteta, stvarajući tako sumnju u medicinsku kompetentnost i čestitost.« (Anne Hardy, E. M. Tansey, »Medical enterprise and global reponse, 1945–2000«, u: William F. Bynum, Anne Hady, Stephen Jacyna, Christopher Lawrence, E. M. Tansey, *The Western Medical Tradition: 1800–2000*, Cambridge University Press, New York 2006., str. 409.)

narnog seminara za budućnost čovjeka za nastavnike fakulteta; slijedi konferencija Američke akademije humanističkih i prirodnih znanosti (American Academy of Arts and Sciences), čiji su radovi objavljeni u časopisu *Daedalus*²⁸ i zborniku radova.²⁹ 1962. godine Povjerenstvo za interdisciplinarno proučavanje budućnosti čovjeka postaje službeno fakultetsko povjerenstvo Sveučilišta u Wisconsinu.³⁰

Iste godine kada je osnovano Povjerenstvo za interdisciplinarno proučavanje budućnosti čovjeka, pri Centru za umjetni bubreg u Seattleu (Seattle Artificial Kidney Centar), osnovano je Povjerenstvo za prijem i standarde djelovanja pri Seattle Centru za bubreg (Seattle Kidney Center's Admissions and Policy Committee). Novo je Povjerenstvo privuklo pažnju medija³¹ i na gotovo paradigmatički način oslikalo »novu medicinsku situaciju«, nastalu kao posljedicu znanstveno-tehnološkog napretka u medicini i njime potenciranih moralnih dvojbi.³² Glavni se problem uvođenja tehnologije umjetnog bubrega sastojao u činjenici da je ona bila dostupna tek manjem broju od gotovo 15 000 životno ugroženih bolesnika, koliko ih je bilo samo u Seattleu. Odlučivanje o odabiru pacijenata za priključenje na aparat za dijalizu tako nije značilo samo tehničku ili stručnu medicinsku odluku liječnika. Naime,

»Pojavio se također uvid da odluku o tome kojim će pacijentima biti omogućena dijaliza ne mogu donositi samo djelatnici te medicinske ustanove, jer to nije puka tehnička odluka o kojoj se može odlučiti na temelju medicinske stručnosti, nego se radi o etičkoj odluci koja zapravo presuđuje o kvaliteti života pacijenata ili čak o tome tko će živjeti, a tko umrijeti.«³³

Situacija u kojoj su se, uslijed medicinsko-tehnoloških dostignuća u području hemodijalize, zatekli liječnici bolnice u Seattleu, stavila je pred njih ingerencije koje su nadilazile njihovu individualnu i stručnu razinu odlučivanja, »pa je bilo nužno raspodijeliti moralnu odgovornost i odlučivanje prenijeti na intersubjektivnu i interdisciplinarnu razinu (etički komiteti stručno raznolikog sadržaja)«. ³⁴ Rješenje je pronađeno u osnivanju radnoga tijela kojemu je prepuštena selekcija pacijenata. Za razliku od ranijih sličnih povjerenstava, ovo je tijelo u konačnu odluku o odabiru pacijenata za korištenje umjetnog bubrega, trebalo uključiti i kriterije koji nisu bili isključivo medicinske naravi. Posebnosti Povjerenstva ujedno je doprinijela i činjenica da su od devet članova samo dvoje bili liječnici. Osnivanje »Božjeg komiteta«, kako se u medijima nazivalo spomenuto tijelo, iniciralo je ne samo novu vrstu institucionalizacije odlučivanja u medicinskoj praksi (etički komiteti nasuprot liječničkog paternalizma), nego i novu vrstu refleksije (nova medicinska etika, kasnije bioetika, nasuprot tradicionalnoj Hipokratovoj medicinskoj etici). S obzirom na važnost i implikacije osnivanja spomenutog Povjerenstva, daljnji se razvoj bioetike može tumačiti upravo u odnosu na ovaj događaj i ono što je njime potencirano.³⁵

Iako će do Potterove koncepcije bioetike proći još nekoliko godina, već je nakon osnivanja Božjeg komiteta moguće pratiti ubrzani razvoj bioetičke institucionalizacije, bioetičkog senzibiliteta, te bioetičkih znanstveno–stručnih rasprava. Prvi oblici bioetičke institucionalizacije kroz *formalizaciju* odlučivanja i novu vrstu refleksije, vrlo brzo su prerasli u stvaranje i prvih konkretnih bioetičkih institucija.³⁶

»Pritom mislimo na sljedeće elemente u razvoju i etabliiranju bioetike: ustanovljavanje bioetičkih komiteta na svim razinama (na razini bolnica i istraživačkih ustanova, te na nacionalnim razinama; za biomedicinsko područje i druga područja), bioetička savjetodavna tijela na svim razinama (od nacionalnih do onih na razini Europske Unije ili Ujedinjenih naroda), osmišljeno razvijanje bioetičke edukacije na svim razinama (na studijima prirodnih i društveno-humanističkih znanosti; na nižim razinama obrazovanja; za članove etičkih komiteta i dr.), osnivanje bioetičkih znanstveno–stručnih društava (nacionalnih, regionalnih i svjetskih), organiziranje bioetičkih skupova (od manjih i specijaliziranih okruglih stolova i simpozija do velikih svjetskih

kongresa), uspostava bioetičkih dokumentacijsko-istraživačkih centara, odnosno instituta, bioetičko izdavaštvo (bioetičke knjige, časopisi i druge vrste publikacija ili zasebni članci), *Enciklopedije bioetike* (prvo izdanje: 1978., drugo izdanje: 1995., treće izdanje: 2003.), bioetičko zakonodavstvo na svim razinama (od savjetodavnih kodeksa i deklaracija do obvezujućih zakona, i to kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini; tematski gledajući, od biomedicine, preko zaštite okoliša, do životinjskih prava), razvijanje bioetičkog senzibiliteta, prvenstveno putem medija i javnog zagovaranja (informiranje, senzibiliziranje, educiranje) itd.«³⁷

U kronološkom poretku, ali i sadržajnim promjenama, bioetička institucionalizacija predstavlja drugu etapu razvoja bioetike: prva je obilježena prezirom (što je posljedica otkrivanja skandaloznih biomedicinskih istraživanja tijekom 60-ih godina 20. stoljeća); institucionalizacija obilježava drugi period (započinje početkom 1970-ih, bioetika se formira kao disciplina, stvaraju se prve nacionalne i međunarodne regulacije); posljednja je etapa implementacija (od 1990. godine, na ovoj se razini ranije donesena pravila pokušavaju konkretizirati i normirati).³⁸

24

Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 16–17.

25

A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 17; Ivan Šegota, »Nova definicija bioetike«, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike*, Pergamena, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2000., str. 13.

26

I. Šegota, »Pogovor: Etički komiteti i bioetika«, str. 165.

27

Margaret Mead, »Towards More Vivid Utopias«, *Science* 126 (3/1957), str. 957–961.

28

U istom će časopisu nekoliko godina kasnije Hans Jonas objaviti jednu od prvih studija o etičnosti biomedicinskih istraživanja: Hans Jonas, »Philosophical Reflection on Experimenting With Human Subjects«, *Deadalus* 98 (2/1969), str. 219–247. Preuzeto prema Nada Gosić, *Bioetika in vivo*, Pergamena, Zagreb 2005., str. 35.

29

Hudson Hoagland, Ralph W. Burhoe (ur.), *Evolution and Man's Progress*, Columbia University Press, New York 1962.

30

V. R. Potter, *Bioetika – most prema budućnosti*, str. 24.

31

Zainteresirana idejom, osnivanjem i radom Povjerenstva, 9. studenog 1962. godine novinarka Shana Alexander (1925.–2005.) u časopisu *Life* objavljuje članak »Oni odlučuju tko živi, tko umire« (»They decide who lives, who dies«). Hrvatski prijevod ovog teksta: Iva Rinčić, »Povijest bioetike: Shana Alexander«, *Bioetičke sveske* (55/2003), str. 9–33.

32

Ante Čović, »Etika i bioetika«, u: Ante Čović (ur.), *Izazovi bioetike*, Pergamena, Zagreb 2000., str. 110–111.

33

I. Zagorac, H. Jurić, »Bioetika u Hrvatskoj«, str. 602.

34

A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 17.

35

I. Zagorac, H. Jurić, »Bioetika u Hrvatskoj«, str. 602.

36

Ovdje mislimo na konkretne bioetičke institucije, koje kao jedan od mogućih oblika (osim već spomenute institucionalizacije odlučivanja u medicinskoj praksi), nastaju u procesu bioetičke institucionalizacije. »Bioetička institucionalizacija sabire sve one oblike u kojima momenti bioetičke racionalnosti i bioetičke osjećajnosti dopijevaju do svoje društvene realizacije, a koji se u načelu mogu svrstati u dvije skupine: a) normativni oblici institucionalizacije (zakoni, regulacije, deklaracije itd); b) organizacijski oblici institucionalizacije (povjerenstva, istraživački projekti, obrazovni programi, instituti, referalni centri, skupovi, udruge itd).« (A. Čović, »Integrativna bioetika i pluriperspektivizam«, str. 74–75.; A. Čović, »Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska«, str. 359–360.)

Iako proces bioetičke institucionalizacije traje i danas, stvarnost nažalost potvrđuje i drugu stranu medalje: u brojnim slučajevima iz prakse na vidjelo izlaze tragični raskoraci visoke razine svijesti i niske ili nikakve razine bioetičke institucionalizacije. (Ante Čović, »Bioetika je znak nove epohe«, <http://www.vjesnik.com/html/1999/04/13/nkul.htm>.)

37

I. Zagorac, H. Jurić, »Bioetika u Hrvatskoj«, str. 602–603.

38

Anne Fagot-Largeault, »L'émergence de la bioéthique«, *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 129 (3/2004), str. 345–348. Iako formiranje bioetike kao discipline i stva-

Kada je riječ o poljima unutar kojih se bioetika afirmirala do njenog današnjeg statusa institucionalno etablirane discipline, ističemo sljedeće: akademska bioetika, bioetika u klinici, bioetika u stvaranju javnih politika, bioetika i nadzor istraživanja s ljudskim ispitanicima, bioetika u sudskoj praksi.³⁹ Takvom strelovitom usponu bioetike u širokom spektru društvenih aktivnosti, zasigurno je poticaj dala činjenica da su bioetičke teme, a potom i metodološki pristupi u njihovom rješavanju, vrlo brzo i vrlo dobro bile prihvaćene u krugovima bliskim politici.⁴⁰ 1974. godine Kongres Sjedinjenih Američkih Država posebnim aktom osniva Nacionalnu komisiju za zaštitu ljudskih ispitanika u biomedicinskim i istraživanjima ponašanja, čiji je cilj djelovanja trebala biti identifikacija »osnovnih etičkih načela« u istraživanjima s ljudskim ispitanicima i razvijanje smjernica u skladu sa spomenutim načelima, te njihova primjena u istraživanjima. Četiri godine kasnije spomenuta je Komisija donijela federalni dokument *Belmont izvješće: etička načela i smjernice za zaštitu ljudskih ispitanika (Belmont Report: Ethical Principles and Guidelines for the Protection of Human Subjects)*, koji je identificirao tri glavna etička načela (dobročinstvo, autonomiju i pravednost) u kliničkim ispitivanjima, postepeno se nametnuvši kao jedan od glavnih vodiča medicinske etike.⁴¹

Iznimno dobar prijem bioetike u (američkim) političkim krugovima, odvijao se gotovo paralelno s afirmacijom bioetike u akademskoj zajednici i njoj bliskim krugovima. Kada su Daniel Callahan i Willard Gaylord u ožujku 1969. godine osnivali Institut za društvo, etiku i prirodne znanosti (Institute of Society, Ethics and the Life Sciences, današnji The Hastings Center), termin 'bioetika' još nije niti bio poznat javnosti, no definiranjem djelatnosti instituta u smjeru etičke problematike znanstvenih istraživanja, odnosno povezanost znanosti o životu, biologije i medicine s etikom, osnivači su već tada ukazali na bliskost i komplementarnost s idejama bioetičkog pokreta.⁴² Službena upotreba riječi 'bioetika' u nazivu institucije započinje osnivanjem Kennedy instituta.⁴³ Uz financijsku potporu Joseph Kennedy Jr. Foundation, godine 1971. André Hellegers⁴⁴ osniva institut za bioetiku u Washingtonu: Kennedy institut za etiku (The Kennedy Institute of Ethics), punog naziva Josef i Rose Kennedy institut za istraživanje ljudske reprodukcije i bioetike (Josef and Rose Kennedy Sr. Institute for the Study of Human Reproduction and Bioethics).⁴⁵ Kennedy institut za etiku činila su tri samoupravna centra: Centar za populacijska istraživanja (Center for Population Research), Laboratorij za reproduktivnu biologiju (Laboratory for Reproductive Biology) i Centar za bioetiku (Center for Bioethics).⁴⁶

Djelovanje spomenutih, te brojnih drugih institucija, doprinijelo je stvaranju nužne kritične mase znanstvenika, ali i profesionalnih etičara i bioetičara educiranih u davanju smjernica u kliničkim izborima i odlukama unutar javnog zdravstva, ali i drugih javnih politika, te potaklo osnivanje novih bioetičkih institucija diljem SAD-a, ali i Europe.

Do kraja 20. stoljeća, s kraćim vremenskim odmakom, bioetička je institucionalizacija dobila internacionalni karakter.⁴⁷

Institucije kao društvene činjenice

Pitanja *što su i kako nastaju* institucije do danas predstavljaju važan segment socioloških istraživanja, čiji odgovori ujedno pretpostavljaju (i) odgovor na pitanje o samim društvenim činjenicama. Prema Durkheimu, društvene činjenice su istovremeno sve ono što se stvara u društvu i što ono proizvodi⁴⁸ i sve one stvari kojima je svojstveno da vrše prinudu nad pojedincima.⁴⁹

»Na djelu je dakle vrsta činjenica s nadasve osobitim svojstvima: sastoje se one u načinima djelovanja, mišljenja i osjećanja, izvanjske su pojedincu i obdarene prinudnom snagom na osnovi koje mu se nameću. Nadalje, one se ne mogu poistovjetiti s organskim pojavama, budući da se nahode u predodžbama i djelatnostima; niti s psihičkim pojavama, koje postoje jedino u pojedinačnoj svijesti i preko nje. Čine one dakle novu vrstu, i njima valja podariti i pridržati određenje društvenih činjenica.«⁵⁰

ranje prvih nacionalnih i međunarodnih regulacija predstavlja neupitan element razvoja bioetike, autorica nažalost ne nudi detaljniju analizu perioda institucionalizacije.

39

Razlog brojnosti polja u kojima se bioetika afirmirala, između ostalog krije se i u činjenici »... fundamentalne transformacije strukture moralnih autoriteta unutar zdravstvene njege i biomedicinskih znanosti, unutar koje se bioetika institucionalizira, a bioetičari prepoznaju kao moralni autoriteti, u određenim okolnostima i kao autoriteti u rješavanju moralnih kontradikcija«. (Tristram H. Engelhardt, Ana Smith Iltis, Fabrice Jotterand, »Bioethics: Institutionalization of«, u: William F. Bynum (ur.), *Encyclopedia of Life Sciences*, John Wiley & Sons, Ltd, www.els.net, str. 2–4. Preuzeto prema David Rothman, *Strangers at the Bedside*, Basic Books, New York 1991.; Nancy S. Jeccker, *Bioethics. An Introduction to the History, Method, and Practice*, MA: Jones & Bartlett, Boston 1997.; Albert R. Jonsen, *The Birth of Bioethics*, Oxford University Press, Oxford 1998.; Tina Stevens, *Bioethics in America: Origins and Cultural Politics*, MD: Johns Hopkins University Press, Baltimore 2000.)

40

Otvorenost službene američke politike bioetičkim temama krije u sebi više razloga. Osim prebacivanja odgovornosti za donošenje odluka na pojedince i tijela koji u konačnici imaju (ipak i samo) savjetodavnu funkciju, dio razloga krije se i snažnom nerazpoloženju tadašnje javnosti prema izravnoj upletenosti državne politike u čitav niz bioetičkih skandala (poput Tuskegee projekta, vođenog u okviru američke službe za javno zdravlje u razdoblju od 1932.–1972. (Raymond J. Devettere, »The Principled Approach: Principles, Rules, and Actions«, u: Michael A. Grodin (ur.), *Meta Medical Ethics: The Philosophical Foundations of Bioethics*, Kluwer Academic Press, Dordrecht 2001., str. 39. Preuzeo prema *National Research Act, Public Law No. 93–348*.) Dajući prostor bioetici, američka je politika nastojala vratiti povjerenje javnosti.

41

M. A. Grodin, »Introduction: The Historical and Philosophical Roots of Bioethics«, str. 5.

42

The Hastings Center danas je jedan od najpopularnijih centara za istraživanje bioetike i nakon više preseljenja nalazi se u predjelu Garrison u New Yorku. (I. Šegota, »Pogovor: Etički komiteti i bioetika«, str. 164.)

43

N. Gosić, *Bioetika in vivo*, str. 16.

44

Riječ je o liječniku opstetičaru koji je svoju znanstvenu karijeru izgradio baveći se humanom reprodukcijom, fetalnom fiziologijom i demografijom. Kao profesor radio je na Medicinskom fakultetu Georgetown Sveučilišta u Washington DC-u, a ujedno je bio i prvi ravnatelj Kennedy instituta za etiku. (Ivan Šegota, »Kako definirati bioetiku«, u: Asim Kurjak i Vlatko Silobrčić (ur.), *BIOETIKA u teoriji i praksi*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2001., str. 82.)

45

U planiranju i osnivanju instituta Hellegersov blizak suradnik bio je i Sargent Shriver, suprug Eunice Kennedy, sestre Johna F. Kennedyja. Shriver je prvobitno predlagao da se za novoosnovani institut koristi naziv u množini: Institut za bioetiku, odnosno Bioetički instituti (Institutes of Bioethics). Glavna ideja osnivanja spomenute institucije bila je razvijanje i primjena povezanosti dotičnih stručnih disciplina potrebnih za moralnu znanost i diferencijalnu etiku u svrhu rješavanja problema u bliskoj konkretnoj okolini, onako kako se to podrazumijevalo i kako se još uvijek podrazumijeva za određene stručne discipline. Konačan naziv instituta bio je Kennedy Institute of Ethics, a od novog se pojma 'bioetika' po svemu sudeći odustalo zbog jednostavnijeg prikupljanja sredstava. (Hans-Martin Sass, »Bioetički imperativ Fritza Jahra. 80 godina bioetike u Njemačkoj od 1927. do 2007. godine«, *Bioetički svesci* (61/2008), str. 22.)

46

Danas u okviru Sveučilišta Georgetown djeluje i Centar za kliničku bioetiku (Center for Clinical Bioethics), osnovan 1991. godine.

47

T. H. Engelhardt, A. Smith Iltis, F. Jotterand, »Bioethics: Institutionalization of«, str. 2–4.

48

Emile Durkheim, *Pravila sociološke metode*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 1999., str. 16.

49

Rade Kalanj, »Pregovor hrvatskom izdanju: Emile Durkheim i metodološko utemeljenje sociologije«, u: Emile Durkheim, *Pravila sociološke metode*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 1999., str. VI–VII.

Iako smo ovom definicijom tek dotakli sadržaj (definicije) društvenih činjenica, a detaljnija bi nas analiza odvela predaleko, važno je napomenuti da činjenice kao društvene tvorbe podrazumijevaju društvo ne samo kao puki zbroj pojedinaca, nego i kao poseban sustav vlastitih obilježja.

»Dakako, ništa ne može nastati iz kolektivnoga ako nisu dane pojedinačne svijesti, ali taj uvjet nije dovoljan. Potrebno je još da te svijesti budu povezane, spojene, i to spojene na određeni način, upravo iz tog spoja proizlazi društveni život i stoga je upravo on njegovo objašnjenje... U tom smislu i zbog navedenih može se i treba govoriti o kolektivnoj svijesti koja se razlikuje od pojedinačne.«⁵¹

Za Durkheima nema sumnje jesu li društvene činjenice realne stvari. Stvari kao takve imaju vlastitu opstojnost, pojedinac ih stječe zgotovljene, ne može učiniti da one nestanu ili budu drugačije nego što jesu. Iako sudjeluje u njihovom nastajanju, potrebno je da nekoliko pojedinaca udruži svoje djelovanje i da taj spoj poluči novim proizvodom. Taj je proizvod – nova društvena činjenica.⁵²

»A budući da se to sjedinjenje odvija izvan svakog od nas (jer postoji mnoštvo svijesti), njegova je nužna posljedica utvrđivanja, uspostavljanja stanovitih načina djelovanja i prosuđivanja izvan nas koji ne ovise o volji pojedinaca ponaosob. Kao što je naznačeno, postoji riječ koja, tek ako joj malo proširimo uobičajeno značenje, dosta dobro izražava ovaj veoma poseban način postojanja – institucija. Doista, ne izobličivši značenje pojma, *institucijom* bismo mogli nazvati sva uvjerenja i sve načine ponašanja što ih je uspostavila zajednica...«⁵³

Shvaćene kao društvene činjenice, institucije znače uspostavu stanovitih načina djelovanja i prosuđivanja koje se događaju izvan nas i koje ne ovise o našoj pojedinačnoj volji i, kada govorimo o institucijama, zapravo je riječ o posebnim društvenim činjenicama.

U svom užem tumačenju pojam institucije znači: 1. ustanova, zavod, udruženje, zakladu, 2. uredba, zakon, status, uređenje,⁵⁴ no kao društvena činjenica, institucija je puno više od toga – ona je poseban način postojanja, proizvod, ujedno i akter društvenih procesa, s izrazitim i osobitim svojstvima: prepoznaje se prema izvanjskoj snazi prinude koju vrši ili može izvršiti nad pojedincima; prisustvo te snage očito je i u postojanju neke utvrđene kaznene mjere ili pak otporu što ga činjenice pružaju svakom pojedinačnom pokušaju da ih se silom izmjeni.⁵⁵

Institucije su mehanizmi koji nameću pravila, istovremeno štite društvo od raspadanja (pod uvjetom da postoji nešto što će od raspadanja štititi institucije),⁵⁶ neophodne su jer nameću nužno potrebnu prinudu čovjekovim pojedinačnim interesima, a ujedno služe institucionalizaciji vrijednosnih obrazaca u pojedinom društvenom sustavu. Jednom kada su vrijednosti institucionalizirane, a ponašanje pomoću njih strukturirano, rezultat je stabilan i poželjan društveni sustav ravnoteže.⁵⁷

Institucije i (post)moderna

Osim u tradicionalnim sociološkim stajalištima s naglaskom na određenju institucija kao društvenih činjenica, moderna istraživanje institucija nadograđuju se suvremenim teorijama o društvu, posebno sociologijama modernosti. Među njima najpoznatije tumačenje institucija (kasne) modernosti i trendova njihovog daljnjeg razvoja nudi sociolog Anthony Giddens, čije nam je viđenje značajno ne samo zbog tumačenja institucija modernosti, već i iz razloga predviđanja (*institucionalne*) *strukture budućeg »postmodernog poretka«*.⁵⁸

Predviđanje institucionalne strukture budućeg društvenog uređenja, Giddens započinje identifikacijom ključnih institucija današnjeg društva. Modernost u kojoj danas živimo sastoji se od četiri glavne institucije: kapitalizam (akumulacija kapitala u uvjetima konkurencije na tržištu rada i proizvodnje); industrijalizacija (uključuje iskorištavanje neživih izvora materijalne moći u proizvodnji dobara i središnju ulogu strojeva u proizvodnom procesu); nadzor (nadgledanje podčinjenog stanovništva u sferi politike) i vojna sila (kontrola sustava nasilja u kontekstu industrijalizacije rata).⁵⁹ Unatoč ključnim ulogama navedenih institucija, modernost je za Giddensa puno više od njihovog zbroja, ona je dio živog iskustva i bez obzira na čitav niz zamjerki i prigovora upućenih iz različitih diskursa, modernost u životu ljudi otvara sasvim nove mogućnosti koje u predmodernim društvima nisu postojale. Stoga su, ističe Giddens, brojne kritike koje je moguće uputiti razdoblju modernosti, slab argument pred mogućnostima koje takva modernost osigurava čovjeku suvremenog doba.⁶⁰

Teško je povjerovati da bi Giddensov doprinos promišljanju suvremenog društva modernosti bio toliko zapažen da je, u vrijeme sve glasnije kritike suvremenog svijeta globalizacije, u okvirima svoje teorije ostao na razini deklarativnog optimizma. Upravo suprotno, Giddensov je doprinos najznačajniji u razvijanju svojevrsne alternative modernosti: naime, ne zatvarajući oči pred stvarnom slikom društva u kojem živimo, on ističe kako je modernost, unatoč svim svojim pozitivnim stranama, slična *molohu*, »podivljalom stroju goleme snage kojim kolektivno, kao ljudska bića, možemo upravljati do izvjesne mjere, ali koji prijeti da će se oteći kontroli i otrgnuti od svih spona«. ⁶¹

Kritika modernosti nije samo Giddensov teorijski iskorak iz naizgled uređenog svijeta suvremene modernosti, ona ujedno predstavlja promišljen i odmjenjen stav u traženju izlaska iz krize. Ono što krizu stavlja u središte čovjekovog racionalnog promišljanja, ali i iracionalnog osjećaja straha, jest činjenica da je ona u svojoj biti ne samo duboko obilježena i ugrožena različitim rizicima i njihovim posljedicama, nego u svojoj dugoročnoj perspektivi prijeti uništenju čitavog društva. Prema Giddensu, četiri su glavne kategorije rizika:

50
E. Durkheim, *Pravila sociološke metode*, str. 25.

51
Ibid., str. 99.

52
Ibid., str. 17.

53
Ibid., str. 17–18.

54
Bratoljub Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1986., str. 596.

55
E. Durkheim, *Pravila sociološke metode*, str. 29.

56
Jon Elster, *Uvod u društvene znanosti – Matice i vijci za objašnjavanje složenih društvenih pojava*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb 2000., str. 175.

57
Michael Haralambos, Martin Holborn, Robin Head, *Sociologija: Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb 2002., str. 1035–1037.

58
Za razliku od teoretičara postmodernosti, Giddens zastupa mišljenje prema kojem mi i dalje živimo u razdoblju modernosti, odnosno kasne modernosti. Za njega, postmodernost nije nešto što je već ostvareno, nego se pod tim podrazumijeva vrsta društva koja će se pojaviti u budućnosti. (Ibid., str. 1078.)

59
Ibid., str. 646; 1076–1077. Preuzeto prema Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge 1990., str. 59.

60
Ibid., str. 1077.

61
Ibid.

1. rast totalitarne moći (proizlazi iz sustava nadziranja koji omogućuje vrlo jaku kontrolu populacija);
2. kolaps mehanizama ekonomskog rasta (posljedica je nepredvidivosti kapitalizma i iscrpljive prirode određenih resursa, poput nafte na kojima kapitalizam počiva);
3. nuklearni sukob globalnog ratovanja (sve više zemalja posjeduje sredstva za masovno uništenje);
4. ekološki raspad ili katastrofa (nesreće globalnih razmjera, globalno zagrijavanje, razgradnja ozonskog omotača...).⁶²

Rizici su očigledni, a posljedice mogućih katastrofa nepredvidive. *Moloh* se može oteti kontroli i završiti naglim udarom, no to je ipak samo jedna od mogućnosti koju treba izbjeći. Pokušaji kasne modernosti da upravlja rizicima nisu samo poželjni već i objektivno *moğu* (i trebaju) uspjeti. Rješenje leži, prema Giddensu, u planiranoj intervenciji u socijalno područje. U društvenu se prirodu teško pouzdati ne samo iz razloga njene složenosti već i zbog mogućeg neuspjeha u njenom razumijevanju i tumačenju, nepredvidivosti posljedica intervencija, koje uz najbolje namjere mogu završiti kobno. Sve nas to ne smije spriječiti u pokušajima upravljanja *molohom* modernosti u smjeru u kojem želimo ići: znanje o društvu zasigurno je nesavršeno i nepotpuno, nikako beskorisno. Posljedice intervencije u društvena zbivanja mogu biti nepredvidljive, ali između opcija ne-intervenirati, vjerojatnije je da će odabir izostanka/nedostatka intervencije završiti nesrećom.⁶³

Na pitanje važnosti Giddensa u tumačenju modernih institucija, odgovor leži u njegovoj tezi da ključna uloga u intervenciji i kontroli rizika, kao i preobrazbi društva modernosti u društvo »postmodernosti« leži upravo u institucijama. Glavne obrise visoke modernosti, odnosno budućeg »postmodernog« poretka, Giddens iznova nudi definiranjem glavnih institucija:

1. višeslojna demokratska participacija (umjesto društva utemeljenog na nadzoru);
2. demilitarizacija (kao posljedica razvoja svijesti o tome da rat na globalnoj razini nema smisla);
3. sustav »postoskudice« (tržišta će i dalje opstojati, ali će višak proizvedene robe i »zamor od razvoja«, te svijest o ekološkim granicama ekonomskog rasta rezultirati smanjenjem nejednakosti tipične za modernost);
4. humanizacija tehnologije (razvoj genetike i biotehnologije potaknut će svijest o nužnosti kontrole tehnologije).⁶⁴

Briga i intervencija s ciljem očuvanja postmodernog društva u konačnici bi trebale dovesti do stvaranja čvrstih uporišta ograničenja razvoja i primjene tehnologije kako bi se spriječilo prouzrokovanje ekoloških katastrofa i ljudske tragedije.⁶⁵

Unatoč brojnim kritikama koje su suvremenici uputili na Giddensovu teoriju modernosti, a koje su se najviše odnosile na njen pretjerano idealistički i apstraktan karakter,⁶⁶ važnost Giddensovog mjesta u sociologiji modernosti, kao i promišljanju institucija (post-modernosti), ostaje neupitno.

Teorija institucija Arnolda Gehlena

Giddensov doprinos promišljanju suvremenih institucija značajan je ne samo iz razloga njihovog prepoznavanja i definiranja nego i predviđanja mogućih opasnosti nastalih iz nedjelovanja/zatajivanja institucija (post)modernosti i

njima propisanih obrazaca i vrijednosti. Istovremeno, Giddens ne ide u dublju analizu samih institucija – on ih prepoznaje, definira, promatra i propituje kao društvene činjenice, aktere u stvaranju strukture budućeg poretka no njihova viša svrha, ukoliko im je namijenjena, ostaje skrivena.

Najveći dio teorije institucija Arnolda Gehlena nalazi se u njegovom djelu *Čovjek i institucije* (prvi put tiskana 1956.), koja se nastavlja na njegova ranija razmatranja iz knjige *Čovjek. Njegova priroda i položaj u svijetu* (prvo izdanje 1940. godine).⁶⁷ Kada je riječ o Gehlenovoj teoriji, polazišnu točku istraživanja institucija i njihovog značenja za čovjeka, čini tumačenje samog čovjeka, odnosno odgovor na pitanje *Što je čovjek?* Ljudski je rod stoljećima usmjeren traženju ovog odgovora i uvijek je ta potraga bila nošena idejom razlikovanja čovjeka i životinje. Popis osobina kojima se ljudi razlikuju od životinja (ljudi imaju jezik, bave se politikom, ustraju na sahranjivanju svojih mrtvih, umiju lagati, imaju religiju, bave se umjetnošću, donose i krše zakone, udružuje se i lobiraju itd.) nedostatan su argument ako se ne svede na temeljnu zajedničku formulu – instituciju.⁶⁸ Naime, Gehlenov je čovjek po svojoj biti slab i nemoćan i trajno se nalazi u stanju sveopće rizičnosti i eksponiranosti iz najmanje dva razloga: ne posjeduje vlastiti integritet, a ujedno je nemoćan da sam po sebi udovolji zahtjevu za stvaranjem takvog integriteta. Njegova otvorenost svijetu, iako se tako u prvi mah može činiti, nije ujedno i njegova prednost, naprotiv ona ga opterećuje jer je upravo u toj svojoj otvorenosti prema vanjskom prisiljen od početka se nositi s obiljem utisaka, podražaja i iznenađenja, dok primjeren način reakcije na spomenute fenomene tek mora izgraditi. Upravo u spomenutim razlozima, Gehlen nalazi i razloge nastanka i jačanja institucija, s obzirom da su institucije *nužnost* (čovjekova)

62
Ibid., str. 1077

63
Ibid., str. 1078. Giddens je ovdje na tragu Jonasovog zahtjeva za uvođenje imperativâ nove vrste, prilagođenih novoj vrsti ljudskog djelovanja koje ne samo da je samo po sebi apsolutističko i demonsko nego je bitno različito od svih prijašnjih oblika djelovanja. Nedoumice i oklijevanja oko stvaranja i primjene imperativa, s ciljem uvođenja reda i sprječavanja konačno nepovoljnih posljedica, Jonas uvijek iznova zaključuje istom mišlju: Čovječanstvo, naime, nema pravo na samoubojstvo. (Hans Jonas, *Princip odgovornost – pokušaj jedne etike za tehnološku civilizaciju*, Veselin Masleša, Sarajevo 1990., str. 59.)

64
Ibid., str. 1078. Osim navedenih odrednica, Giddens se bavi i promjenama koje na razini visoke modernosti nastaju u okvirima osobnih ljudskih aspekata – riječ je o transformaciji intimnosti, odnosno načinima na koje pojedinac ostvaruje osobne intimne odnose, načinu na koje je intimnost (re)definirana, značenju čistih veza... Opširnije vidjeti kod Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy*, Polity Press, Cambridge 1994., i Anthony Giddens, *Odbjegli svijet*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2005. (Jelena Zlatar, »Anthony Giddens: Značenje i transformacija intimnosti«, *Filozofska istraživanja* 106 (27/2007), str. 450.)

65
M. Haralambos, M. Holborn, R. Head, *Sociologija: Teme i perspektive*, str. 1075–1078. Preuzeto prema Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, Cambridge 1990. i Anthony Giddens, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Polity Press, Cambridge 1991.

66
Ibid., str. 1078.

67
Najveći dio knjige *Čovjek i institucije* posvećen je arhaičnom čovjeku i kasnoj kulturi. Prema riječima samog Gehlena, njegova se teorija institucija nadovezuje na *sociologiju religije* Maxa Webera, pretpostavlja jednu *teoriju djelovanja*, a bar u naznakama sadrži i jednu *konceptiju povijesti*. (Hotimir Burger, »Gehlenova antropolojska teorija institucija«, u: Arnold Gehlen, *Čovjek i institucije*, Nakladni zavod Globus, Filozofski fakultet, Humanističke i društvene znanosti – Zavod za filozofiju, Zagreb 1994., str. 275.)

68
Jochen Hörich, *Teorijska apoteka: Pripomoć upoznavanju humanističkih teorija posljednjih pedeset godina, s njihovim rizicima i nuspojavama*, Algoritam, Zagreb 2007., str. 42.

opstanka; »Onaj tko tako potpuno uranja u svoj status nema drugog izbora nego dopustiti da ga potroše važeće institucije; izvan njih on uopće ne nalazi točku na koju bi mogao stupiti.«⁶⁹ Uzimajući u obzir činjenicu da je čovjek malen, izložen rizicima i ranjiv, carstvo njegove slobode postaje moguće tek ukoliko on, ugrožen vlastitom ne-moći, institucije prihvati kao strukture koje ga mogu ojačati.⁷⁰

»Povredivo, uobličljivo, plastično i eksponirano biće kakvo je čovjek *institucije* moraju prije svega *ustaliti i stabilizirati*.«

»Sva stabilnost do u srce poriva svako trajanje i kontinuitet višega u čovjeku ovisi o njima. To da je čovjek povijesno biće ima, obratno, za posljedicu da se on mora dati konzumirati od povijesno naraslih zbiljnosti, a to su ponovno institucije: država, obitelj, privredne i pravne moći, itd.«⁷¹

Institucije tako nisu samo ugovorom, odnosno konsenzusom utvrđeni odnosi, kao ni funkcijom zagwarantirani i nošeni segmenti socijalne zbilje stvoreni radi veće izvjesnosti čovjekovog opstanka, one su »veliki poreci i sudbine, daleko trajnije od nas, a u njih se ljudi upuštaju otvorenih očiju za neku višu vrstu slobode.«⁷²

Nema dvojbe da je suvremenom čovjeku teško potražiti i razumjeti korijene institucija koje mu se čine da postoje kao trajan i nepromjenjiv sklop koji nadmašuje pojedinačnog čovjeka, da nastaju spontano i mimo volje aktera ljudskog života i svojih tvorca.

»S tog se gledišta institucije jednom pojavljuju kao oblici svladavanja životno važnih zadaća ili okolnosti, kao što rasplodnja ili obrana ili prehrana, zahtijevaju uređeno i trajno zajedničko djelovanje; s druge strane, one se pojavljuju kao *stabilizirajuće* sile: one su oblici koje pronalazi po svojoj prirodi ugroženo i nestabilno, afektima preopterećeno biće, kako bi se podnosilo uzajamno i kako bi podnosilo samo sebe, nešto na što se u sebi i u drugima može računati i u što se pouzdati. S jedne se strane u tim institucijama zajednički prihvaćaju i provode životne svrhe, s druge se ljudi u njima orijentiraju za konačne odredbe činjenja i propuštanja, uz izvanredan dobitak stabilizacije i unutarnjeg života, tako da se ne moraju u svakoj prigodi afektivno sukobljavati ili se prisiljavati na načelne odluke. (...) Ta tematika vodi do zanimljivih i složenih razmišljanja ako se želi posve objasniti kako se zapravo radnje ljudi pretvaraju u nešto takvo kao vlastitu normu i tada se iznad njih utvrđuju kao objektivan poredak koji pojedinac nalazi kao važeći.«⁷³

Osim svoje, nazovimo je, funkcije stabiliziranja prema van, u kojem institucija predstavlja »uzorak poretka«, prema unutra institucija nastupa kao odlučujući faktor hoće li pojedini oblik društvenog djelovanja postati »efektivnim, trajnim, normativno odredivim, quasi-automatskim i predvidivim.«⁷⁴ Naime, tek prema unutra institucije ispunjavaju punu svrhu vlastite egzistencije i to na način da odterećuju od subjektivne motivacije i trajne improvizacije u odlučivanju. Ako su institucije ugrožene ili propadaju, ugrožen je i sam čovjek jer je trajno stavljen u situaciju pritiska odlučivanja i razlučivanja, čime se u konačnici uspostavlja čvrsta veza između sigurnosti čovjekova ponašanja, pozadinskoga ispunjenja i stabilnosti institucija.⁷⁵

Činjenica da je njihova svrha uspostava trajnijih sustava navika, stabilizacija društva i obrazaca ponašanja, posredovanje između pojedinaca/građana i države,⁷⁶ institucije ne lišava mogućnosti mijene, ponekad i konačne prolaznosti njihove opstojnosti. Takvi su primjeri uglavnom vezani uz neke druge oblike društvenih poremećaja, poput povijesnih katastrofa, smjene državnih sistema, ratova, a lako je zamisliti i njihovu mogućnost u uvjetima sveopće ekološke ugroženosti (na sličan način razmišlja Giddens o »smjeni« institucija (kasne) moderne). Važnost Gehlenova rada tako nije očigledna samo na razini odnosa čovjek–institucija nego, još važnije, u djelu tumačenja pojave gubitka povjerenja u institucije, slabljenja, ponekad i nestajanja institucionalnih formi. Riječ je u pravilu o društvima pogođenima krizom u kojima dolazi

do opadanja ideativnih sposobnosti, dugoročnih vizija vođenja, stabilnosti, slabljenja etičkih kohezivnih elemenata i vladavine prava, uz pojavu otuđenja i anomije (Durkheim), slabljenja osjećaja kolektivne pripadnosti, korupcije i globalno organiziranoga kriminala. »Potresenost« institucija posljedica je »potresenosti« duha vremena (*Zeitgeist*) – i sami smo svjedoci destabilizacije institucija u velikoj transformaciji procesa tranzicije i globalizacije.⁷⁷

Kritika Gehlenove teorije institucija

Iako prilično utjecajna u svoje vrijeme, Gehlenova je teorija bila i još uvijek jest izložena brojnim kritikama: Helmut Schelsky (1912.–1984.) i Michel Foucault (1926.–1984.), Helmuth Plessner (1892.–1985.), Hans Jonas (1903.–1993.) Karl-Otto Apel (1922.–), Friedrich Jonas (1926.–1962.), Jürgen Habermas (1929.–), Wolf Lepenies (1941.–), Johannes Weiß (1941.–), Karl-Siegbert Rehberg (1943.–), Peter Fonk (1955.–),⁷⁸ samo su neki koji su se kritički izjasnili o Gehlenovoj teoriji.

69

A. Gehlen, *Čovjek i institucije*, str. 206.

70

Hotimir Burger, »Gehlenova antropološkijska teorija institucija«, str. 275–276.

Institucije ljudima služe kao nadomjestak za manjak instinkta, one kompenziraju našu manjkavost, pružaju nam pouzdanost, autoritet i orijentacijsku sigurnost. U ovim se razmišljanjima naslućuju i ideje Johanna G. Herdera o čovjeku kao »manjkavom biću«. (J. Hörich, *Teorijska apoteka: Pripomoć upoznavanju humanističkih teorija posljednjih pedeset godina, s njihovim rizicima i nuspjavama*, str. 43.)

71

H. Burger, »Gehlenova antropološkijska teorija institucija«, str. 277–278. Preuzeto prema Arnold Gehlen, *Urmensch und Spätkultur*, Philosophische Ergebnisse und Aussagen, Wiesbaden 1986., str. 18.

72

H. Burger, »Gehlenova antropološkijska teorija institucija«, str. 277. Preuzeto prema Arnold Gehlen, *Studien zur Anthropologie und Soziologie*, Neuwied, Berlin 1976., str. 245.

73

Arnold Gehlen, *Čovjek i institucije*, str. 267–268.

74

Ibid., str. 42.

75

H. Burger, »Gehlenova antropološkijska teorija institucija«, str. 282–283.

76

Osim na razini stvaranja stabilnosti u društvu, institucije i na praktičnoj razini djeluju na nas. Institucije nas navode na upravo određene načine djelovanja: prisiljavaju nas na financiranje aktivnosti za koje inače ne bismo pla-

tili; omogućuju nam poduzimanje stvari koje inače ne bismo bili u prilici činiti, neke stvari otežavaju ili sankcioniraju, te mijenjaju i formaliziraju kontekst privatnih pregovora. (J. Elster, *Uvod u društvene znanosti*, str. 176.)

77

U konkretnom je slučaju tranzicije iz autoritarnih, totalitarnih oblika vladavine došlo do radikalnog prekida sa starim institucijama. Tranzicijska realizacija odvodi institucije starog poretka (*ancient regime*) u povijest, otvarajući istovremeno proces stvaranja demokratskih institucija i poretka utemeljenog na vladavini prava. Taj prijelaz od starih autoritarnih/totalitarnih k novim demokratskim institucijama izazvao je tranzicijsku turbulenciju ili trešnju. (Anđelko Milarđović, »Transformacija institucija«, *Vjesnik*, 27. studeni 2008., str. 17.)

78

Zbog svojih motiva i načina njihova razjašnjavanja, Gehlenov je rad bio izložen brojnim kritikama, ali i afirmativnim stavovima o sadržaju njegove antropološkijske teorije, kao i općefilozofijskih i socijalno teorijskih nazora. K.-O. Apel i F. Jonas Gehlenovu teoriju shvaćaju kao konstruktivan izazov suvremenoj filozofiji i teoriji, dok joj Habermas oštro zamjera biologističku etiku. Interpretatori poput Weißa i Fonka u svojim su radovima pokazali koje je motive i na koji način Gehlen preuzimao od klasika njemačke filozofije (Fichte, Hegel, Driesch), kao i nastojanja metodološkijskog utemeljenja projekta empirijske filozofije. Weiß i Lepenies također ističu da je za Gehlenovu teoriju posebno neproduktivna bila neutralizacija problema moći, vladanja i otuđenja, dok Fonk smatra da je najveći problem teorije što je važenje trebanja, kao konstituenta institucija, utemeljila u »ritualnom imperativu«, a ne kao Kant u kategoričkom imperativu. (H. Burger, »Gehlenova antropološkijska teorija institucija«, str. 291–292.)

S obzirom da bi razrada stajališta i tumačenja spomenutih autora uvelike prelazila okvire ovog rada, istaknut ćemo samo dva stava koja nam se čine značajnim i za širi kontekst ovog rada. Riječ je o kritikama koje Karl-Otto Apel i Hans Jonas upućuju Gehlenovom stajalištu prema kojem svaki čovjek djeluje u okvirima svog institucionalnog poziva i zato snosi odgovornost samo u okvirima njegove institucionalno uređene nadređenosti. Ukoliko i prihvatimo da postoje dobri razlozi da cjelokupno djelovanje pojedinaca svedemo unutar okvira njegovog institucionalnog poziva (što ponekad i jest slučaj u usko specijaliziranim profesijama), time nismo riješili sve razine problema prihvaćanja i »snošenja« odgovornosti izvan strogo propisanih okvira pojedine institucionalno uređene nadređenosti. Naime, prihvaćanje okvira institucionalnog poziva s pravom nas obvezuje (i) na odgovornost unutar okvira institucionalno uređene nadređenosti, ali nas ne lišava odgovornosti izvan nje. Štoviše, Gehlenovo stajalište o granicama institucionalne odgovornosti, osim što pod upitnik stavlja mogućnosti i realizaciju van-institucionalne odgovornosti, sadrži još najmanje dva problema. Prvi je onaj koji ističe Apel tvrdeći da Gehlenova teorija institucija na taj način dovodi u pitanje uopće svaku mogućnost stvaranja kolektive odgovornosti. Štoviše, bilo koji pokušaj da se organizira nužna kolektivna odgovornost čovječanstva za njegove kolektivne aktivnosti ne samo da nema izgleda već je na razini etičke opravdanosti besmislen.⁷⁹ Drugi je problem najuže vezan uz prirodnu i dogovorenu vrstu odgovornosti, oblike koje u knjizi *Princip odgovornost* razrađuje Hans Jonas. Prema Jonasu, prirodnom tipu odgovornosti pripada roditeljska odgovornost; ona potječe iz prirode samih međuljudskih odnosa i time je neovisna od prethodnih pristanaka (jednom donesena odluka i ostvarenje roditeljstva, sadrži u sebi (pretpostavljeni) pristanak za sve buduće situacije), neopoziva je i ne može se otkazati. S druge strane postoji i dogovorena, »umjetna« odgovornost, nastala dodjelom i/ili prihvaćanjem *institucionalne* odgovornosti (poput javne službe), unaprijed je propisana po opsegu i vremenu trajanja, a njeno preuzimanje najčešće podrazumijeva element izbora od kojeg se iz bilo kojeg trenutka može odstupiti.⁸⁰ Ipak, ono po čemu se Jonas najviše udaljuje od Gehlenova tumačenja institucionalne odgovornosti, sažeto je u tumačenju posebnog slučaja odgovornosti koji, iako unutar okvira institucionalnog poziva, sadrži u sebi elemente prirodne odgovornosti. Ta vrsta odgovornosti sadrži u sebi i dobro prvog reda (poput prirodne odgovornosti koja ne zna za oslobođenje), kao i odgovornost u čijem smo izboru ili ugovoru sudjelovali (odgovornost kojoj dobro nije neposredni predmet, samim time može doći do otkazivanja takve vrste odgovornosti).⁸¹

»Taj je paradigmatički slučaj političar koji teži za moći da bi dobio odgovornost, teži i k najvišoj moći u svrhu najviše odgovornosti... No, ne uzimajući u obzir golu i sebičnu tiraniju koja jedva da još spada u sferu političkog (osim zbog licemjernog ponašanja, kao da se kod nje radi o javnom dobru), a s moći povezana, zahvaljujući njoj *omogućena* odgovornost, u težnji za moći je željena odgovornost, pravi homo politicus je na prvom mjestu želi; a stvarni državnik će svoju slavu (o kojoj se kod njega zaista može raditi) vidjeti upravo u tome što se o njemu može reći da je radio u korist onih nad kojima je imao moć: *za* koje ju je, dakle, imao. Suštinu te odgovornosti čini to što ono 'nad' postaje 'za'.«⁸²

Zaključno, ako Apelova kritika Gehlenove teorije smjera »kvantitativnim« promjenama u krajnjim dosezima odgovornosti institucionalnog poziva (odnosno zagovara uspostavu institucionalne odgovornosti na razini kolektiviteta), Jonasova zasigurno teži promjeni u kvaliteti. Ta je promjena sadržana u Jonasovom novom shvaćanju, ali i zagovaranju uloge političara – naime, iako odgovornost političara spada u kategoriju odgovornosti institucionalnog poziva

va, ne sadrži u sebi *samo* institucionalno uređenu (dogovorenu) odgovornost već istovremeno i težnju k dobru prvog reda (poput prirodne odgovornosti). Ostvarenje tako »podvojenog« karaktera odgovornosti političara nije samo iskorak iz okvira (Gehlenova) tumačenja institucionalnog poziva, već ujedno i krajnji cilj Jonasove ideje u smislu očuvanja prve zapovijedi egzistencije čovječanstva kao središnjeg cilja odnosa subjekt–objekt odgovornosti političara–državnika.

»Iako državnička odgovornost ima posla s trenutnim i najbližim trenucima, dalekovidnost političkih akcija je nužna – *jedna* od odgovornosti državne politike je da pazi na to da ostane moguća buduća državna politika. Princip je ovdje da je svaka totalna odgovornost, uz sve njene pojedinačne zadatke uvijek odgovorna i za to da, nadilazeći vlastito ispunjenje, ostane mogućnost odgovornog djelovanja i u budućnosti.«⁸³

Bioetičke institucije kao izazov teoriji institucija Arnolda Gehlena

Osim brojnih kritika upućenih tumačenju odgovornosti pojedinca isključivo u okvirima svog institucionalnog poziva, vjerojatno ipak najslabija točka Gehlenove antropologije institucija je upravo »neuspjeh« u sagledavanju i tumačenju fenomena institucija (post)moderne, kao i njegovog stava da su spomenuti oblici institucija nužno izloženi propadanju. Razlozi takvog razlaza proizlaze iz Gehlenova shvaćanja prosvjetiteljstva kao razdoblja »emancipacije duha od institucija«, kao i stajališta da su, kao i ostali segmenti zbilje, u doba moderne, institucije izložene reflektivnosti, čime nepovratno gube onaj arhajski polubožanski karakter i propadaju (moderna i njene institucije za Gehlena ostaju trajno apstraktne i nepojmljive).⁸⁴

U vremenu u kojem moderni čovjek, uz pomoć moderne znanosti i tehnike postaje gospodarom svega živoga, a njegova moć razorna razarajuća snaga, istovremeno on postaje žrtva vlastitog *odmetništva*. Odbacivši stabilnost i pregazivši povjerenje u tradicionalne institucije, *emancipiravši svoj duh*, čovjek nije samo oslobodio samog sebe već je ujedno postao taocem vlastitog, ničim ograničenog djelovanja i improvizacije odlučivanja.

Malen i slab kakav je (bio) Gehlenov čovjek, čija je stabilnost i sigurnost prirodnih procesa ovisila o stabilnosti institucija kojima je predao dio slobode, postao je danas afirmiran i moćan, silama nekontrolirane znanosti i tehnologije osnažen demon. Osloboden svoje povijesne slabosti i rizičnosti djelovanja prirode, moderan je čovjek odavno prestao biti promatrač i objekt vanjskih sila. Obuzdavši prirodu i nametnuvši joj svoja pravila, čovjek si je dao ulogu gospodara života, nepovratno smanjivši šanse preživljavanja, a posebno šanse za dobar život.

79

Karl-Otto Apel, *Diskurs und Verantwortung. Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral*, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1988., str. 171.

80

Iva Rinčić Lerga, *Bioetika i odgovornost u genetici*, Pergamena, Zagreb 2007., str. 149.

81

Ibid.

82

H. Jonas, *Princip odgovornost*, str. 138–139.

83

Ibid, str. 169.

84

»Spontanošću, plastičnošću i univerzalnošću refleksija je – kao supstrat subjektivnosti i moderne epohe – neprikladna za institucionalizaciju. Tu je tezu Gehlenove antropologije prvi kritizirao Schelsky koji je – obratno – mislio da se subjektivnost i refleksija mogu institucionalizirati i kao najbolji primjer za to navodio dijalog i diskusiju.« (H. Burger, »Gehlenova antropologijska teorija institucija«, str. 290.)

Na taj način shvaćene društvene promjene koje su u drugoj polovici prošlog stoljeća, a nešto kasnije i u Europi, zadesile američko društvo, svakako dobivaju novo značenje. Bioetički je pokret značio revolt dominaciji (*arhajskih*) institucija i uskraćivanju slobode za cijenu sigurnosti, ujedno je iznjedrio nove ideje i snage sposobne stvoriti nove (bioetičke) institucije. Danas postaje sve teže braniti tezu (u koju ujedno želimo vjerovati) da na određenoj razini svoga racionalnog, ali i institucionalnog razvoja čovjek nije mogao doći s onu stranu vlastitog proizvoda, distancirati se od njega, objektivizirati ga i konstruirati ga iz vlastitog uma. Na taj bi se način ne samo aktivirao obrat u smjeru ponašanja koji je konstitutivan za samog čovjeka i ponudio odmak od Gehlenove osnove institucija već bi se čovjeku ponudila mogućnost, ali i obaveza aktivnog upravljanja institucijama (kako prema njenom unutrašnjem djelovanju, tako i prema vani) i preuzimanja kontrole nad vlastitim životom, ali i sudbinom.⁸⁵

Zaključak

Kada je Arnold Gehlen 1940. godine objavio svoju knjigu *Čovjek. Njegova priroda i položaj u svijetu*, iz koje je 14 godina kasnije nastala knjiga *Čovjek i institucije*, temeljno djelo njegove teorije institucija, u Njemačkoj zasigurno nije bilo lako pisati o institucijama, stabilizirajućim silama ljudske biologijske naravi, njegovih elementarnih poriva, uplašenog i nemoćnog čovjeka koji osjeća potresenost društva i predosjeća rušenje jednog poretka. Iz takvih je razmatranja i razmišljanja Gehlen ustanovio svoju antropologijsko-filozofijsku teoriju institucija o kojoj je bilo riječi u prethodnom poglavlju. Spomenutu smo teoriju nastojali izložiti kroz njene glavne teze, u najvećoj mjeri upućene tipovima arhajskih institucija. Propitujući obilježja modernih bioetičkih institucija, nastojalo se potvrditi da Gehlenova teorija može poslužiti kao polazište teorijskog istraživanja, ali ujedno sadrži ograničenja i slabosti njihovog cjelovitog razumijevanja. Naime, gledano iz perspektive u kojima danas nastaju institucije bioetičkog karaktera vrlo se brzo nameće zaključak da su spomenute institucije ogledan primjer ne-arhajskih institucija: ne nastaju spontano, unatoč institucionalnim oblicima i proceduralnim pravilima koja nužno posjeduju izložene su refleksivnosti, ne posjeduju polu-božanski karakter ritualnih institucija, dapače teže formalizaciji i standardizaciji svojih postupaka. Iako su lišene božanskih odlika koje su pripadale institucijama arhajskog tipa, bioetičkim institucijama zasigurno pripada važnost u formaliziranju (i institucionaliziranju) ljudskih odnosa. Ako je za prirodu arhajskih institucija važno da one nastaju s idejom i vremenom postaju (samo) vanjske stabilizirajuće sile koje su same sebi svrhom, bioetičke bi institucije, po svojoj ideji i svrsi, trebale ukazivati posve druge i drugačije razloge i svrhe djelovanja. Riječ je, prije svega, o promišljenom i odgovornom djelovanju, kojim se uređuju međuljudski odnosi i ukida nestalnost pojedinačnog ljudskog odlučivanja, a istovremeno teži uređenju trajnog zajedničkog djelovanja pred izazovima i neizvjesnim posljedicama znanstveno-tehnološke civilizacije. Naime, povijesni je čovjek uistinu bio zatečen i slab pred snagom prirode, o čijoj je povoljnosti i mogućnostima kratkoročnih obuzdavanja ovisila njegova egzistencija. Stvaranje arhajskih institucija tako je trebalo povećati čovjekove šanse preživljavanja, pružiti mu sigurnost pred neizvjesnošću divljine u kojoj je obitavao.

Stoljećima kasnije, na početku 21. stoljeća, čovjek zapadne polutke se nalazi u posve drugoj situaciji. Civilizacijski uzlet koji je doživio ponesen razvojem znanosti, prateće tehnike, pokoravanjem, ali i apsolutnim ugrožavanjem

prirode, možda jest unaprijedio kvalitetu njegova života i pružio mu nove mogućnosti, ali ga je u potpunosti učinio ovisnim, udaljio od onog prirodnog i biološkog, te ga doveo u situaciju apsolutne neizvjesnosti. Težnja pokoravanju prirode s ciljem veće sigurnosti svoje egzistencije, dovela ga je u stanje sveopće ugroženosti u kojoj opcija konzumacije čovjeka po institucijama postaje stvar povijesti, a pronalaženje načina *konzumacije institucije po čovjeku* jedini izlaz iz kaotičnosti i nesigurnosti svijeta u kojoj se danas nalazi.

Na taj način shvaćane, bioetičke institucije mogle bi/trebale bi u sebi sačuvati karakter nužnosti – u situaciji potresenosti društva u kakvoj se nalazimo, njihova odsutnost i moguća nestalnost ukazivale bi na nezrelost shvaćanja situacije i previd u poimanju mogućih opasnosti, jer tek kroz njih nemoćan čovjek današnjice, u stanju sveopće rizičnosti i ranjivosti vlastitog bića, ali i cjelokupnog života na Zemlji, dobiva moguću šansu za opstanak.

Iva Rinčić

**Arnold Gehlen's Theory of Institutions:
A Contribution to the Analysis of Bioethics Institutions**

Abstract

The research of historical development of bioethics has rarely had the phenomenon of bioethics institutions as the focus of its interest.

In the first part of the present paper a historical overview of bioethics is exposed. Subsequently, the major theses of the most important theories of institutions (sociological, anthropological/philosophical, etc.) are discussed. The central part of the paper deals with the theory of institutions by Arnold Gehlen. According to that theory, institutions are social constructs in which life purposes are collectively accepted and realized. The man creates those constructs aiming at alleviation from uncertainty of his own existence, subjective motivation, and continuous improvisation in decision making.

Concluding part of the paper provides an analysis of the potentials and limitations of the application of Arnold Gehlen's theory of institutions in an attempt of investigating the phenomenon of bioethics institutions.

Key words

theory of institutions, Arnold Gehlen, bioethics, bioethics institutionalization